

فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۶، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۰، شماره پیاپی ۱۰۲

R. Saberifar

رستم صابری فر: عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور

E.mail: Saberifar@Yahoo.com

شماره مقاله: ۸۳۳

شماره صفحه پیاپی ۱۷۴۸۸-۱۷۴۷۰

بررسی متغیرهای تاثیرگذار بر موفقیت طرح‌های هادی روستایی در استان خراسان

جنوبی

چکیده

نزدیک ۲۰ سال از اجرای اولین طرح‌های بهسازی و هادی در مناطق روستایی ایران می‌گذرد و در این مدت نزدیک به ۲۰ هزار طرح از این نوع، مطالعه و بسیاری از آنها نیز اجرا شده‌اند. اما با وجود صرف هزینه‌های بسیاری که از سوی دولت انجام شده و مشکلات و تنگناهایی که روستاییان متحمل شده‌اند، میزان رضایتمندی از این گونه طرح‌ها در حد بسیار ناچیزی بوده، در واقع تعادل منطقی بین هزینه‌های انجام شده و پیامدهای حاصل، مشاهده نمی‌شود. به همین منظور، این مطالعه در نظر دارد رابطه برخی از مهمترین متغیرهای تاثیرگذار بر موفقیت مطالعه و اجرای طرح‌های هادی را با استفاده از روش تحقیق همبستگی و پس رویدادی مشخص نماید. به همین منظور، طرح‌های هادی روستایی به اجرا در آمده در استان خراسان جنوبی را به عنوان نمونه انتخاب و مورد تحقیق قرار داده است. تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده نشان می‌دهد که متغیرهای: مشارکت مردم در مطالعه و اجرا، گروه مطالعاتی و اجرایی توانمند، ویژگی‌های فنی و علمی طرح، رعایت مسائل زیست - محیطی، توجه به خطرهای محیطی، مسائل مالی و ویژگی‌های مدیریتی در موفقیت و در نتیجه، رضایتمندی، بیشترین تاثیرات را به همراه داشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: طرح هادی، مناطق روستایی، ارزیابی، خراسان جنوبی.

۱- مقدمه

با وجود مهاجرت گسترده روستاییان به شهرها هنوز هم بیش از ۳۵٪ از جمعیت کشور در مناطق روستایی زندگی می‌کنند (صابری فر و قیصری، ۱۳۸۸، ۱). این گروه که تمامی محصولات زراعی و بخش قابل ملاحظه‌ای از تولیدات دامی را در اختیار کشور قرار می‌دهند، اغلب با تنگناهای متعدد بهداشتی، اجتماعی، اقتصادی، مسکن و ... روبه‌رو بوده‌اند. این تنگناها در ابتدا و در آغاز دهه ۱۳۴۰، به شکل مهاجرت‌های وسیع روستا-شهری (حسامیان و دیگران، ۱۳۶۳، ۷۶) نمود پیدا کرد. با مشخص شدن آثار و پیامدهای این مهاجرت‌ها در نقاط شهری و روستایی، مسئولان و برنامه‌ریزان وقت دست به طراحی و اجرای برنامه‌هایی زدند تا به نوعی جلوی این جریان را بگیرند. به این منظور، طرح‌ها و برنامه‌های عمرانی و ترویجی متعددی، چون: اعزام سپاهیان دانش، ترویج و آبادانی روستا در قبل از انقلاب و تلاش‌های جهاد سازندگی در بعد از انقلاب سعی داشت تا با ارائه تسهیلات و خدمات مورد نیاز، بخشی از تنگناهای مناطق روستایی را مرتفع نماید، اما با آنکه از طریق اجرای طرح‌های فوق بخش قابل ملاحظه‌ای از روستاهای کشور از این امکانات برخوردار شدند، شدت مهاجرت‌ها کاهش پیدا نکرد. به همین دلیل، عده‌ای تفکر طرح‌های بهسازی روستایی را مطرح کردند. به باور این گروه، طرح‌های مورد نظر، پشتیبانی برای توسعه روستایی قلمداد می‌شوند (وزارت جهاد، ۱۳۷۲)، ایده‌ای که بر اساس تفکرات افرادی چون فیشر^۱ و روستون^۲ شکل گرفته بود. به عقیده این اندیشمندان، امر توسعه به سبب کمبود خدمات عمومی به تعویق می‌افتد و نواحی فاقد تسهیلات عمومی در موقعیت رقابتی ضعیفی قرار می‌گیرند (خانی، ۱۳۷۶).

در راستای تفکرات فوق، اولین طرح‌های مربوط به سازماندهی کالبدی روستاها در سال ۱۳۶۲ با عنوان طرح‌های روانبخشی، به صورت موردی در چند استان کشور تهیه شد.

---

2. Fisher
3. Roston

نتایج حاصل از این مطالعات باعث شد که در سال ۱۳۶۷، برنامه‌ای گسترده و فراگیر برای تهیه طرح‌های هادی روستایی در ایران مورد توجه قرار گیرد؛ به طوری که از سال ۱۳۶۷ تا پایان سال ۱۳۸۵ بیش از ۱۶۴۴۰ طرح هادی روستایی تهیه شد و در بیش از ۷۸۷۰ روستا اجرایی شد (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۷، ۲۱۳). این وضعیت در استان خراسان جنوبی نیز روند مشابهی را طی کرده است؛ به طوری که در این مدت ۳۵۴ طرح تهیه شده و از این تعداد ۱۱۷ مورد به بهره برداری کامل رسیده است (پیام بنیاد، ۱۳۸۷). اما اجرای این طرح‌ها با وجود هزینه‌های هنگفتی که از طرف دولت صرف شده و مشکلات و تنگناهای متعددی که به مردم تحمیل شده است، نتوانسته است رضایتمندی روستاییان را به دنبال داشته باشد (کلانتری و خواجه شاهکوهی، ۱۳۸۱؛ مظفر و دیگران، ۱۳۸۷؛ عظیمی و جمشیدیان، ۱۳۸۴). به همین دلیل، این مطالعه سعی دارد عوامل و متغیرهای تاثیرگذار بر موفقیت طرح‌های هادی روستایی را مورد بحث و بررسی قرار دهد.

۲- روش تحقیق

برای مطالعه عوامل مؤثر در موفقیت طرح‌های هادی روستایی از روش تحقیق توصیفی از نوع همبستگی استفاده شده است. در مبحث مقایسه برخی از متغیرها نیز از شیوه پس رویدادی بهره گیری شده است. جامعه آماری این پژوهش، تمامی طرح‌های هادی به اجرا در آمده در روستاهای ایران و نمونه موردی طرح‌های هادی اجرا شده در مناطق روستایی استان خراسان جنوبی (۱۱۷ مورد) است. برای گردآوری اطلاعات از دو منبع اطلاعاتی استفاده گردید. در ابتدا، طرح‌های تهیه شده و اسناد مربوط به اجرا، بررسی و مطالعه شد و در مرحله دوم، از طریق پرسشنامه تهیه شده، دیدگاه‌های روستاییان و افراد مطلع و ذی نفوذ در این خصوص، گردآوری شد. به این منظور، برای هر طرح ۱۰ پرسش نامه تکمیل گردید که به دلیل ناقص بودن و ناهمخوانی جواب‌ها در برخی از

پرسش نامه‌ها، در نهایت قریب به ۷۵۰ مورد از پرسش نامه‌های تکمیل شده (در حدود ۶ پرسش نامه برای هر طرح) در تحلیل نهایی بهره برداری شد.

به منظور تهیه پرسش نامه مناسب، ابتدا با روش اکتشافی متغیرهای موثر در اجرای طرح‌های هادی تعیین شد. پس از آزمون اولیه و سنجش روایی و پایایی پرسش نامه با استفاده از ۱۰ درصد از نمونه واقعی، پرسش نامه نهایی تهیه و تنظیم گردید. در تحلیل نهایی نیز از روش آمار استنباطی، به خصوص همبستگی، رگرسیون چند متغیره و ... با استفاده از نرم افزار SPSS استفاده شده است.

سؤال اصلی این تحقیق آن است که چه عوامل و متغیرهایی در موفقیت طرح‌های هادی روستایی مؤثر بوده و سهم هر یک از آنها به چه میزان است؟

۳- یافته‌ها

۳-۱- مبانی نظری

تجربه ناشی از به کارگیری رهیافت‌های بخشی نگر تا قبل از دهه ۱۹۶۰ باعث شد به دلیل تمرکز سرمایه و امکانات در مناطق خاصی از قلمروهای سیاسی، عدم تعادل‌های غیر قابل پذیرشی به وجود آید (رهنما، ۱۳۷۲). به همین دلیل، توجه اندیشمندان به ابعاد فضایی بیشتر شد. این ایده که ابتدا در کارهای اندیشمندان، چون: وان تونن و کریستالر مطرح شده بود (صابری فر، ۱۳۷۸) ابتدا در مبحث سکونتگاه‌های مرکزی، ساماندهی فضایی و در نهایت، بهسازی ساختارهای کالبدی و فیزیکی مناطق روستایی نظیر مسکن و غیره مورد توجه قرار گرفت، چرا که به نظر می‌رسید طرح‌های بهسازی روستایی نوعی نظام پشتیبانی برای توسعه روستایی را به وجود خواهد آورد (وزارت جهاد سازندگی، ۱۳۷۲)؛ به طوری که برخی معتقد بودند که امر توسعه به سبب کمبود خدمات عمومی به تعویق می‌افتد (خانی، ۱۳۷۶). بر این اساس، طرح‌های مرتبط با ساماندهی کالبدی روستا، ابتدا در قالب طرح‌های بهسازی روستایی و در نهایت، به شکل امروزی خود: یعنی

طرح‌های هادی روستایی وارد مباحث توسعه روستایی گردید و با گذشت زمان اهمیت و جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داد. در همین راستا، در ایران نیز همچون اکثر کشورهای جهان سوم، عمران روستایی بدون وجود طرح‌هایی که بتواند ساختار کالبدی روستا را ساماندهی و هدایت نماید، بی معنی به نظر می‌رسید. به همین دلیل، مجلس شورای اسلامی در دی ماه ۱۳۶۲ دولت را موظف کرد به منظور بهبود وضع فیزیکی روستاها لایحه‌ای را تقدیم مجلس کند (کلانتری و خواجه شاهکوهی، ۱۳۸۱). با تصویب این لایحه، تغییرات کالبدی در مناطق روستایی با عنوان عملیات بهسازی و توسعه فیزیکی در روستاها به عهده جهاد سازندگی گذاشته شد (آسایش، ۱۳۷۶) و همزمان با آن، طرح‌های مختلفی چون توانبخشی توسط وزارت مسکن و شهرسازی و جهاد سازندگی اجرایی شد. بدین ترتیب، کار اصلاح بافت فیزیکی روستا به امید این که بر سایر ابعاد زندگی در این پهنه تاثیر گذار باشد، ابتدا در وزارت جهادسازندگی سابق شکل گرفت و سپس در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی پیگیری شد. هدف اصلی از اجرای این طرح‌ها، کنترل موج مهاجرت‌های روستا به شهر بود. به همین علت، در اواسط دهه ۱۳۶۰ اداره‌ای با عنوان اداره کل بهسازی و مسکن روستایی در این وزارتخانه به وجود آمد که وظیفه آن تهیه طرح‌های بهسازی روستایی بود. در سال‌های بعد این ایده از سوی بنیاد مسکن و با عنوان طرح‌های هادی روستایی دنبال گردید و هم اکنون این دستگاه به عنوان متولی اصلی تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی در کشور به شمار می‌رود.

بر این اساس و با توجه به پیشینه نظری بیان شده، با آنکه تهیه و اجرای طرح‌های هادی روستایی؛ از جمله: ضروریات تعدیل و یا حذف شیوه‌های بخشی نگر و ایجاد قطب‌های توسعه به حساب می‌آید، اما اجرای ناقص و نامناسب رویکرد جدید، نه تنها نتوانسته است آثار و پیامدهای مثبت خود را به طور کامل نشان دهد، بلکه روستاییان را که آثار و پیامدهای دخالت برنامه ریزان و طراحان دولتی را (به صورت طرح هادی

روستایی) در بافت فیزیکی زندگی خود شاهد هستند، به سایر ابتکارات و نوآوری‌های ارائه شده از سوی این برنامه ریزان بی اعتماد ساخته است.

۴- سابقه علمی و پیشینه تحقیق

نظر به اینکه از اجرای تفکرات مربوط به اولین طرح‌های مرتبط با بهسازی و در پی آن، طرح‌های هادی روستایی نزدیک بیست سال می‌گذرد، مطالعات و ارزیابی‌های مختلفی در پیوند با آثار و پیامدهای این طرح‌ها به انجام رسیده است. با وجود فراوان بودن این تحقیقات، هر یک از آنها بخشی از ابعاد طرح‌های هادی روستایی را مورد توجه قرار داده‌اند که در مجموع می‌توان آنها را تحت چنین عنوان مشخص، دسته بندی کرد. گروهی از این مطالعات، به ابعاد اقتصادی و اجتماعی توجه داشته‌اند. یافته‌های اصلی این گروه از مطالعات را می‌توان در قالب این ایده اصلی خلاصه کرد که با وجود اثر نسبتاً مناسبی که این گونه طرح‌ها در بهبود زندگی روستاییان داشته است؛ طولانی بودن زمان اجرا، انتخاب فصل نامناسب برای اجرای طرح، خدماتی بودن بیشتر اشتغال ایجاد شده، عدم موفقیت در کنترل مهاجرت‌ها به خاطر ناتمام ماندن طرح، عدم شناسایی کامل نیازهای اولیه و محدود شدن مشارکت روستاییان به کمک مالی آنها، مشکلات متعددی را برای مردم فراهم کرده است. از جمله مهمترین کارهای انجام شده در این گروه می‌توان به مطالعه وثوقی، (۱۳۶۷) و شارع پور، (۱۳۷۰) اشاره نمود.

گروه دوم مطالعاتی است که با آنکه مبحث بررسی آثار اجرای طرح‌های هادی روستایی را مورد توجه قرار داده‌اند، بیشتر به دیدگاه‌های خانوارهای بهرمنند از طرح علاقه نشان داده‌اند. نتیجه نهایی این گروه از مطالعات را می‌توان چنین خلاصه نمود: مشکلات اجرایی طرح‌های بهسازی و کالبدی، یا در محیط خارج از روستا ریشه دارد و یا در درون روستا. مشکلات خارج از روستا عمدتاً به مشکلات مالی، اداری، حقوقی و تنگناهای مدیریتی مربوط می‌شود، اما مشکلات اساسی تری، نظیر: تخریب منازل و تعریض

کوچه‌ها، طولانی شدن زمان اجرای طرح و حفظ و نگهداری و غیره عمدتاً در درون روستاهاست. این مشکلات نه تنها باعث همکاری نکردن مردم با این گونه طرح‌ها می‌شود، بلکه در مواردی موجب کارشکنی‌ها و مقاومت‌های مردمی در پذیرش این گونه طرح‌ها نیز می‌گردد. مهمترین تحقیقاتی که در این خصوص به انجام رسیده است، مربوط به خواجه شاهکوهی، (۱۳۸۱) و نوده (۱۳۷۴) هستند.

در گروه سوم، مطالعاتی قرار دارند که بیشتر ابعاد مدیریتی و ارتباط طرح‌های مختلف را به یکدیگر مورد توجه قرار داده‌اند. مهمترین نتیجه به دست آمده در این بخش مربوط به ناهماهنگی بین افراد متولی طرح در هنگام اجرا و نیاز به هماهنگی بیشتر طرح‌های هادی با طرح‌های فرادست بوده است. از مهمترین کارهای این بخش می‌توان به تحقیق مفصل بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۱۳۸۲) اشاره نمود.

گروه چهارم، مطالعاتی هستند که مباحث کالبدی و یا مباحث زیست - محیطی و طبیعی را تجزیه و تحلیل کرده‌اند. مهمترین یافته این گونه مطالعات آن است که در تهیه و اجرای طرح‌های هادی، مطالعات محیطی مورد توجه قرار نگرفته و پیش بینی‌های لازم در ارتباط با خطرات مختلف به عمل نیامده است. در میان این مطالعات، کارهای عظیمی (۱۳۸۴) و مظفر و دیگران (۱۳۸۷) بیش از دیگران جلب توجه می‌کنند.

بنابراین و با آنکه مطالعات متعددی در ارتباط با ارزیابی طرح‌های هادی روستایی به انجام رسیده است، اما هر یک از این تحقیقات بخشی از موضوع‌های مربوط به این گونه طرح‌ها را مورد توجه قرار داده‌اند و مطالعه‌ای که تمامی ابعاد و در نتیجه مشکلات آنها را یکجا نشان دهد، به انجام نرسیده است. به همین دلیل، این مطالعه با استفاده از تجارب به دست آمده از این تحقیقات و ارزیابی طرح‌های هادی اجرا شده در استان خراسان جنوبی، در نظر دارد عوامل و متغیرهایی را که می‌تواند در موفقیت و در نتیجه رضایتمندی بیشتر روستاییان مؤثر باشد مشخص و سهم هر یک از آنها را در این امر تعیین نماید.

۱-۴- موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

استان خراسان جنوبی با مساحت قریب به ۹۵ هزار کیلومتر مربع و اختصاص نزدیک به ۶ درصد مساحت کشور، در شرق ایران واقع شده است (نشریه اندیشه سبز، ۱۳۸۷، ۳). حداقل ارتفاع از سطح دریا در این استان ۵۱۵ متر و حداکثر آن ۲۸۳۰ متر است. بارندگی متوسط سالیانه استان خراسان جنوبی ۱۴۳ میلیمتر است که با توجه به تبخیر ۳۰۵۰ میلیمتری سالانه، تقریباً ۲۲ برابر بارندگی آب از دست می‌دهد. با آنکه متوسط درجه حرارت استان قریب به ۱۴ درجه سانتی گراد است، اما اقلیم استان در نیمه شمالی سرد و خشک و در نیمه جنوبی، گرم و خشک است (اداره کل هواشناسی استان، ۱۳۷۸).

از نظر سیاسی این استان دارای ۷ شهرستان، ۱۸ بخش، ۴۸ دهستان و ۱۷۷۳ آبادی است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۷). این شرایط باعث شده است که به دلیل توان‌های محیطی محدود منطقه اکثر روستاها و آبادی‌های جمعیتی استان دارای جمعیت اندک و با توزیع بسیار پراکنده در قلمرو جغرافیایی استقرار پیدا کنند. به هر حال و با توجه به معیارهای تعیین شده از سوی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی طرح‌های هادی تهیه شده و مواردی که تاکنون در این استان اجرایی شده، به شرح جدول شماره ۱ است. از مجموع ۳۵۴ طرح تهیه شده ۱۱۷ طرح اجرا شده است.

جدول شماره ۱، طرح‌های هادی مطالعه شده در شهرستان‌های استان خراسان جنوبی

عنوان	استان	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد
عنوان	استان	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد	تعداد
قبل از ۸۴	۴۰	۵	۲۵	۱	۱	۱	۴	۳
سال ۸۴	۱۴۰	۴۱	۳۵	۶	۱۷	۲۴	۱۱	۶
سال ۸۵	۷۸	۱۳	۱۶	۳	۱۴	۱۳	۹	۱۰
سال ۸۶	۳۶	۱۵	۱۰	۰	۰	۴	۳	۴
سال ۸۷	۶۰	۱۵	۷	۵	۱۲	۷	۱۰	۴
جمع کل	۳۵۴	۸۹	۹۳	۱۵	۴۴	۴۹	۳۷	۲۷

۲-۴- تحلیل اطلاعات

بررسی شکلی، محتوایی و فنی طرح‌های هادی اجرا شده در مناطق روستایی استان خراسان نشان می‌دهد که این طرح‌ها، میزان تمایل به مهاجرت به سایر مناطق را به میزان ۵۰ درصد کاهش داده است. علاوه بر آن، اجرای طرح‌های هادی روستایی، میزان خدمات در دسترس روستاییان را تا ۲۸ واحد خدماتی افزایش داده است. این در حالی بوده است که اکثر قریب به اتفاق روستاها، قبل از اجرای طرح هادی به کمتر از نصف این تعداد دسترسی داشته‌اند. طبق اعلام روستاییان، پس از اجرای طرح هادی، میزان دسترسی به خدمات ۱۰۰ درصد افزایش یافته است. در مجموع، کمتر از ۱۰ درصد روستاییان اعتقاد دارند که اجرای طرح‌های هادی تحولات بسیار مثبتی را در زندگی آنها ایجاد کرده است. این در حالی است که حدود ۱۵ درصد اعتقاد دارند که این تاثیرات در حد زیاد و ۱۹ درصد خوب و بقیه نیز میزان تاثیر را ضعیف و خیلی ضعیف توصیف می‌کنند. با آنکه دستور العمل‌های متعددی برای نظارت بر ساخت و ساز مسکن و مقاوم سازی آنها مطرح شده و به گفته مسؤولان در مناطق روستایی اجرایی شده است، اما طبق اظهار نظر روستاییان تنها ۳ درصد افراد این دستور العمل را مورد توجه قرار داده، به کار می‌برند.

طبق اعلام نظر روستاییان، هیچ نوع ضابطه‌ای در ارتباط با اولویت اجرایی، عرض و ... معابر رعایت نمی‌شود و کاملاً به نظر مجری بستگی دارد. مجریان و مدیران طرح به تقاضای آنها برای تغییر کاربری توجهی ندارند و معابر، به خصوص معابر فرعی ناقص اجرا می‌شود. ۴۹ درصد افراد اعتقاد دارند که مسائل زیست - محیطی و به خصوص دفع زباله و جمع آوری فاضلاب در این مناطق پس از اجرای طرح‌های هادی بدتر شده است. اکثر قریب به اتفاق روستاییان (۸۳ درصد) معتقدند که بودجه در نظر گرفته شده برای اجرای طرح ناکافی و کم است.

۶۳ درصد افراد اعتقاد دارند که گروه‌های مطالعاتی و اجرایی به مشارکت مردم صرفاً به عنوان تامین خواسته‌های شخصی خود توجه دارند و هیچ گونه اعتقادی به گنجاندن نظر روستاییان در طرح ندارند.

بررسی‌های فنی طرح‌های اجرا شده نشان می‌دهد که تنها در ۱۵ درصد طرح‌ها به مسائل مربوط به زلزله، ۲۰ درصد به اصول مقاوم سازی، ۲۷ درصد به خطرات مرتبط با حرکات دامنه ای، ۲۰ درصد وجود مسیل‌ها و آبراهه‌های فصلی و دائمی، ۱۵ درصد به مسائل دفع و دفن زباله، ۴۰ درصد به مبحث دفع آب‌های سطحی، ۱۵ درصد به طراحی و اجرای صحیح آبراهه‌ها، ۲۷ درصد به حجم کانال با توجه به روان آب سطحی و ۱۵ درصد به زمان و شیوه اجرا توجه داشته اند. توجه دقیقتر نشان می‌دهد که ۷۵ درصد طرح‌ها توسط یک نفر، ۱۵ درصد با مشارکت ۲ نفر و کمتر از ۱۰ درصد با مشارکت بیش از دو نفر تهیه و تدوین شده است.

با توجه به اهدافی که طرح‌های هادی در پی‌آند و انتظار روستاییان از اجرای این گونه طرح‌ها، معیارهای مورد بررسی در این بخش در قالب ۵۰ معیار مختلف بررسی گردید که چون تجزیه و تحلیل این مقدار از معیارها در یک مطالعه محدود امکان پذیر نبود، مجموعه معیارهای مورد بررسی در قالب هفت متغیر کلی به شرح زیر دسته بندی شدند:

- ۱- مشارکت مردم (توجه به اولویت‌ها، دیدگاه‌ها، آداب و رسوم، ارائه اطلاعات و آگاهی لازم به مردم، جبران خسارات و زیان‌ها، تامین امکانات و تجهیزات رفاهی و ...)
- ۲- گروه مطالعاتی و اجرایی توانمند (صرف زمان لازم، ترکیب مناسب از تخصص‌های مختلف، طول اقامت در محل، ارتباط و تعامل با مردم، توجه به شرح خدمات و وظایف محوله و ...)
- ۳- توجه به ویژگی‌های فنی و علمی طرح (رعایت معیارها و اصول علمی در طراحی و اجرای سازه‌های مختلف، توجه به رعایت اصول مقاوم سازی، انتخاب زمان مناسب اجرا و ...)

۴- رعایت مسائل زیست - محیطی (توجه به اصول و مبانی علمی در دفع و دفن زباله، دفع مناسب فاضلاب و روان آب، انتخاب شیب لازم کانال‌ها و امتداد آن تا محل مناسب و بی خطر و ...)

۵- توجه به خطرات محیطی (طراحی و اجرای طرح به گونه ای که بتواند از حرکات دامنه ای، زمین لغزش، سنگ افتان، سیل، زلزله و ... جلوگیری کند)؛

۶- مسائل مالی (تامین هزینه مطالعه و اجرا، جبران خسارات وارده به روستاییان، در نظر گرفتن هزینه‌های مربوط به تعمیر و نگهداری و ...)

۷- ویژگی‌های مدیریتی و ارتباط با سایر طرح‌ها و پروژه‌ها (تفکیک مسائل مدیریتی، نظارتی و اجرا، حل و فصل مشکلات اداری، تعریف و تعیین متولی مناسب برای هر پروژه، تقویت بخش نظارت محلی و ...)

جدول شماره ۲، میزان همبستگی هر یک از متغیرهای هفتگانه را با رضایتمندی از طرح‌های هادی نشان می‌دهد.

جدول شماره ۲، ضریب همبستگی متغیرهای هفتگانه با میزان رضایت از اجرای طرح (سطح

معنی‌داری ۰/۰۰۰)

ردیف	متغیر تاثیرگذار	ضریب همبستگی
۱	مشارکت مردم در مطالعه و اجرا	0.77
۲	گروه مطالعاتی و اجرایی توانمند	0.75
۳	ویژگی‌های فنی و علمی طرح	0.74
۴	رعایت مسائل زیست - محیطی	0.42
۵	توجه به خطرهای محیطی	0.39
۶	مسائل مالی	0.37
۷	ویژگی‌های مدیریتی	0.33

نتایج به دست آمده از تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که بین مشارکت گسترده مردم و رضایتمندی از اجرای این گونه طرح‌ها رابطه معنی دار قوی وجود دارد و ضریب همبستگی محاسبه شده به مقدار ۰/۷۷، نشان دهنده آن است که ارتباط قوی و مثبتی بین این دو عامل وجود دارد. این وضعیت در رابطه با گروه مطالعاتی و اجرایی قوی و توانمند نیز مشاهده می‌شود؛ به طوری که ضریب همبستگی محاسبه شده برای این بخش ۰/۷۵ است. برای ویژگی‌های فنی و علمی طرح ضریب همبستگی ۰/۷۴ محاسبه شده است. رعایت مسائل زیست - محیطی و توجه به خطرهای مختلفی که اساس زندگی در روستا را تهدید می‌کند، نیز ضریب همبستگی به ترتیب ۰/۴۲ و ۰/۳۹ را به نمایش می‌گذارد. جدول قبل با آنکه میزان همبستگی متغیرها را با رضایتمندی از اجرای طرح‌های هادی نشان می‌داد، اما در ارتباط با تعیین اهمیت نسبی هر یک از آنها مطلبی بیان نمی‌کرد. به همین منظور و برای مشخص شدن سهم هر یک از این متغیرها، از مقادیر استاندارد شده Beta استفاده شده است. نتایج مربوط به این بخش در جدول شماره ۳ ارائه شده است. همان طور که از این جدول مشخص می‌گردد، ۵۷ درصد از رضایتمندی مربوط به متغیر مشارکت واقعی مردم در تمامی مراحل طرح تامین خواهد شد. متغیرهای گروه اجرایی و مطالعاتی توانمند و ویژگی‌های علمی و فنی طرح، هر یک با ۵۰ درصد در جایگاه بعدی قرار دارند و ۴۲ درصد از میزان رضایتمندی توسط رعایت مسائل زیست-محیطی، ۳۹ درصد به وسیله توجه به خطرهای محیطی، ۳۸ درصد از طریق رعایت مسائل مالی و ۳۳ درصد با متغیر ویژگی‌های مدیریتی طرح تبیین می‌شوند.

با توجه به اینکه عوامل و متغیرهای دیگری نیز وجود دارند که در این مدل وارد نشده‌اند، اما در میزان رضایتمندی افراد از طرح‌های هادی اجرا شده مؤثر واقع می‌شوند، جدول شماره ۴ تهیه و تنظیم شده است. هدف از تهیه این جدول آن است که مشخص گردد در مجموع متغیرهای وارده شده در مدل چه میزان از رضایتمندی را تعیین می‌کنند. بر اساس اطلاعات وارد شده در این مدل، عوامل مورد نظر در مجموع قریب به ۶۰ درصد از

رضایت مندی مردم از اجرای طرح‌های هادی را تبیین می‌کنند. اطلاعات ارائه شده نشان می‌دهد ۳۱ درصد میزان رضایتمندی به ویژگی‌های مدیریتی تهیه، تدوین و اجرای طرح‌های هادی، مربوط می‌شود. با ورود متغیر مسائل مالی، این میزان به ۳۶ درصد افزایش پیدا می‌کند. وقتی متغیر توجه به خطرهای محیطی به مدل اضافه می‌شود، مشخص می‌گردد که در صورت مد نظر قرار دادن این سه متغیر، میزان رضایتمندی به ۴۰ درصد افزایش پیدا می‌کند.

جدول شماره ۳، تحلیل رگرسیون چند متغیره و جایگاه هر یک از متغیرها در رضایتمندی مردم

مقدار t	ضریب متغیر	خطای استاندارد	ضریب Beta	نام متغیر
11.22	10.83	0.72	0.57	مشارکت مردم در مطالعه و اجرا
10.88	0.60	0.08	0.50	گروه مطالعاتی و اجرایی توانمند
10.73	0.58	0.07	0.50	ویژگی‌های فنی و علمی طرح
10.43	0.56	0.08	0.42	رعایت مسائل زیست محیطی
10.38	0.55	0.08	0.39	توجه به خطرهای محیطی
10.01	0.54	0.85	0.37	مسائل مالی
9.19	0.52	0.89	0.33	ویژگی‌های مدیریتی

در مرحله چهارم متغیر رعایت مسائل زیست - محیطی به مدل وارد شد. با ورود این متغیر مشخص شد که چهار متغیر پیش گفته، ۴۶ درصد رضایتمندی را فراهم می‌سازند. ورود متغیر ویژگی‌های علمی و فنی طرح هادی تهیه شده نشان دهنده آن بود که این متغیر به همراه چهار متغیر پیش از آن، میزان رضایتمندی را تا ۵۰ درصد تضمین می‌کنند. ورود متغیر گروه مطالعاتی و اجرایی توانمند در مرحله ششم انجام شد. یافته‌های به دست آمده در این مرحله نشان داد که در مجموع شش متغیر پیش گفته، ۵۲ درصد از رضایتمندی روستاییان را تامین خواهد کرد. با ورود متغیر مشارکت مردم در مطالعه و

اجرای طرح‌های هادی مشخص شد که این هفت متغیر، ۵۹ درصد از رضایتمندی مردم را به همراه خواهند داشت.

۳-۴- بحث و تحلیل

همان طور که بیان شد، ۱۱۷ طرح هادی در روستاهای استان خراسان جنوبی اجرایی شده است. با آنکه این طرح‌ها تحولات قابل ملاحظه‌ای را در رابطه با رفع برخی از مشکلات روستاها به همراه داشته است، اما همچنان مردم توقعاتی را مطرح می‌کنند که طرح‌های مورد نظر نتوانسته‌اند آنها را برآورده سازند. به طوری که این یافته‌ها نشان می‌دهد، مطالعه و اجرای طرح‌های هادی به این نحو، نه تنها نتوانسته است رضایت مردم در ارتباط با اصلاح بافت فیزیکی روستا را فراهم نماید، بلکه تردید مردم در مورد توانمندی محققان و برنامه ریزان برای رفع سایر چالش‌های موجود در روستا را نیز موجب شده است. به همین دلیل، ضروری است مشخص گردد که چه عوامل و به چه میزانی در رضایت مردم از مطالعه و اجرای طرح‌های هادی موثرند، تا با مد نظر قرار دادن آن مؤلفه‌ها، مسؤولان و مجریان طرح‌های مورد نظر بتوانند رضایتمندی بیشتر روستاییان را تامین نمایند.

یافته‌های ارائه شده در جداول ۲ تا ۴ نشان می‌دهد که عوامل وارد شده در مدل، بخش قابل ملاحظه‌ای از متغیرهای مؤثر در افزایش رضایتمندی مردم از مطالعه و اجرای طرح‌های هادی روستایی را تبیین می‌کند. طبق این یافته‌ها، توجه به هفت متغیر اصلی مشارکت مردم در مطالعه و اجرا، گروه مطالعاتی و اجرایی توانمند، ویژگی‌های فنی و علمی طرح، رعایت مسائل زیست - محیطی، توجه به خطرهای محیطی، مسائل مالی و ویژگی‌های مدیریتی می‌تواند نزدیک به ۶۰ درصد رضایتمندی مردم را در پی داشته باشد. این در حالی است که محاسبه ضریب بتا برای این متغیرها نشان دهنده آن است که با یک واحد تغییر در متغیر اول (مشارکت مردم در مطالعه و اجرای طرح‌های هادی)،

انحراف معیار متغیر وابسته؛ یعنی میزان رضایتمندی مردم از اجرای طرح‌های هادی روستایی به مقدار ۰/۵۷ تغییر پیدا می‌کند.

جدول شماره ۴، سهم مجموع متغیرهای وارد شده در مدل در تبیین رضایتمندی روستاییان از طرح

هادی

نام متغیر	R	R ²	R ² (تعدیل شده)	خطای انحراف استاندارد	درصد تعیین کنندگی
ویژگی‌های مدیریتی	0.470	0.221	0.329	7.00	31
مسائل مالی	0.503	0.253	0.351	6.44	36
توجه به خطرهای محیطی	0.545	0.297	0.382	6.25	40
رعایت مسائل زیست-محیطی	0.562	0.315	0.410	6.20	46
ویژگی‌های فنی و علمی طرح	0.655	0.430	0.462	5.98	50
گروه مطالعاتی و اجرایی توانمند	0.677	0.458	0.492	5.74	53
مشارکت مردم در مطالعه و اجرا	0.778	0.605	0.573	5.12	59

این مقدار برای متغیر انتخاب گروه مطالعاتی و اجرایی توانمند برای طرح‌های هادی روستایی و برای تهیه طرح‌هایی با ویژگی‌های فنی و علمی مناسب، هر یک به مقدار ۰/۵۰ واحد است. رعایت مسائل زیست-محیطی، توجه به خطرهای محیطی، مسائل مالی و ویژگی‌های مدیریتی نیز وقتی با یک واحد تغییر در انحراف مواجه شوند، انحراف معیار متغیر وابسته؛ یعنی میزان رضایتمندی را به ترتیب ۰/۲۴، ۰/۳۹، ۰/۳۷ و ۰/۳۳ واحد تغییر خواهند داد. بر این اساس، در میان عوامل مورد بررسی، مشارکت مردم در اجرای طرح، که خود متشکل از مولفه‌های متعددی است، بیشترین تاثیر را در اجرای موفق و در نتیجه تامین رضایتمندی مردم خواهد داشت.

البته باید، توجه داشت که بخشی از موارد مطرح شده توسط روستاییان، نتیجه برداشت اشتباه آنها از اجرای طرح‌های هادی روستایی و مقایسه غیر واقعی آنها با مناطق شهری و

پرجمعیت است. برای مثال، یکی از اشکالاتی که در این ارتباط مطرح می‌شود، آن است که چرا کوچه‌ها و خیابان‌های اصلی طرح‌های اجرا شده بسیار کمتر از مناطق شهری است؛ یا چرا در شهرها زباله به طور روزانه جمع آوری شده و یا چرا کوچه‌های فرعی و یا راه‌های دسترسی به مزارع و باغ‌ها آسفالت نمی‌شود. البته، این بر مجریان و مسئولان امر است که در مطالعه و هنگام اجرا برای ارتقای آگاهی مردم همت گمارند. در واقع، اگر این پنداشت‌ها و مواردی از این نوع به خوبی مرتفع گردد، متغیرهای معرفی شده رضایتمندی کامل روستاییان را تبیین خواهند کرد.

۴-۴- پیشنهادها

با توجه به مشکلات مطرح شده در تحقیق، راهکارهای زیر برای تامین حداکثر رضایت روستاییان برخوردار از طرح هادی ارائه می‌گردد:

- ۱- روستاییان با اهداف، شیوه‌های اجرا و مطالعه طرح‌های هادی آشنا شده و در صورت امکان، در طی روند تهیه طرح‌ها مشارکت فعال داشته باشند. حضور روستاییان نباید تنها به گروهی که معمولاً در همه امور دخالت می‌کنند، محدود باشد. در واقع، با شیوه ارزیابی مشارکتی روستایی تمام روستاییان مورد توجه قرار گیرند.
- ۲- فرصت و هزینه‌های مربوط به مرحله اجرایی به قدری افزایش پیدا کند که گروه‌های مطالعه، ضمن بهره‌مندی از همه تخصص‌های مورد نیاز در مطالعه، زمان لازم را برای تحقیق و بررسی در ارتباط با جنبه‌های مختلف طرح در اختیار داشته باشند.
- ۳- از آنجا که بیشترین نارضایتی روستاییان از طولانی شدن زمان اجرای طرح‌های هادی است، با فراهم ساختن تمهیدات لازم، این زمان به حداقل ممکن برسد.
- ۴- برای واگذاری اراضی و املاک واقع در مسیر اجرای طرح‌های هادی، اعتبارات لازم پیش بینی شده و در زمان مقتضی تخصیص پیدا نماید تا روستاییان امکان تملک املاک و اراضی روستاییان امکان پذیر گردد.

۵- پیش از ورود به معابر فرعی و کم اهمیت، معابر اصلی و مهم به طور کامل بازگشایی و بازسازی شود. پس از این مرحله، سایر معابر مورد توجه قرار گرفته، به نسبت اولویت در حمل و نقل روستا، بازگشایی شوند و یا اقدام اجرایی لازم مد نظر قرار گیرد.

۶- فاصله بین مطالعه و اجرای طرح به حداقل ممکن برسد. این زمان در استان خراسان جنوبی به طور متوسط ۵ سال است. این امر باعث می‌شود که اطلاعات و آمار گنجانیده شده در طرح در زمان اجرا عملاً قابل بهره برداری نباشد.

۷- روستا با تمام ابعاد آن مورد توجه قرار گیرد و با تاکید بر یک جنبه سایر جنبه‌های آن تحت الشعاع قرار نگیرد.

منابع

- ۱- اداره کل هواشناسی استان خراسان جنوبی. (۱۳۸۷). شرایط آب و هوایی استان، بیرجند.
- ۲- آسایش، حسین. (۱۳۷۶). کارگاه برنامه ریزی روستایی، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ چهارم.
- ۳- پروژه ترسیب کربن. (۱۳۸۷). «کلیاتی از خراسان جنوبی»، سال اول، شماره اول.
- ۴- حسامیان، فرخ و دیگران. (۱۳۶۲). شهرنشینی در ایران، تهران: انتشارات مؤسسه آگاه.
- ۵- خانی، فضیله. (۱۳۷۶). بهسازی روستایی و نقش آن در روند توسعه روستاها در ایران: مطالعه موردی منظومه روستایی قرقان، پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی دکتر شکوئی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- ۶- دفتر تحقیقات و برنامه ریزی. (۱۳۸۲). ارزیابی طرح‌های هادی روستایی، تهران: دفتر معاونت عمران روستایی، دفتر مرکزی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- ۷- دفتر تحقیقات و برنامه ریزی. (۱۳۸۷). طرح‌های هادی روستایی، دفتر معاونت عمران روستایی، تهران: دفتر مرکزی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- ۸- رهنما، محمد رحیم. (۱۳۷۲). «سلسله مراتب مرکزیت و توسعه روستایی»، مجله جهاد، شماره ۱۶۷.
- ۹- شارع پور، محمود. (۱۳۷۰). بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی در روستاهای استان آذربایجان شرقی، پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی مصطفی ازکیا، دانشگاه تهران.
- ۱۰- صابری فر، رستم و صدیقه قیصاری. (۱۳۸۸). تقابل توسعه پایدار و راهکارهای افزایش درآمد در روستا (نمونه موردی بخش باخرز شهرستان تایباد)، نخستین همایش توسعه پایدار روستایی، کرمانشاه: دانشگاه رازی.

- ۱۱- صابری فر، رستم. (۱۳۷۸). «توسعه روستایی با نگرشی بر نظریه‌های جغرافیایی-مکانی»، مجله جهاد، ش ۲۲۰-۲۲۱.
- ۱۲- عظیمی، نورالدین و جمشیدیان، مجید. (۱۳۸۴). «بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی مطالعه موردی غرب گیلان»، هنرهای زیبا، ش ۲۲، زمستان، صص ۲۵-۳۴.
- ۱۳- کلانتری، خلیل و خواجه شاهکوهی، علیرضا. (۱۳۸۱). «بررسی مشکلات و موانع اجرای طرح‌های بهسازی و کالبدی روستایی از نظر سرپرستان خانوارهای روستایی در شهرستان گرگان»، مجله اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دهم، ش ۳۸، تابستان.
- ۱۴- ماهنامه پیام بنیاد مسکن. (۱۳۸۷). «گزارشی از طرح‌های هادی روستایی»، ش ۳۹، بهمن ماه.
- ۱۵- نوده، علی اکبر. (۱۳۷۴). بررسی مقایسه‌ای اثرات طرح‌های بهسازی روستایی در روستاهای شهرستان کردکوی، پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی طالب، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۱۶- مرکز آمار ایران. (۱۳۸۷). نتایج تفصیلی سرشماری عمومی و نفوس مسکن استان خراسان جنوبی، تهران، دفتر آمار و انفورماتیک.
- ۱۷- مظفر، فرهنگ و دیگران. (۱۳۸۷). «ارزیابی اثرات اجرای طرح‌های هادی بر محیط زیست روستاهای ایران»، مجله علوم محیطی، سال پنجم، شماره سوم، صص ۱۱-۳۲.
- ۱۸- وثوقی، منصور. (۱۳۶۷). گزارش بررسی اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی در استان همدان، تهران، وزارت جهاد سازندگی.
- ۱۹- وزارت جهاد سازندگی. (۱۳۷۲). جایگاه طرح‌های بهسازی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، تهران، دفتر تحقیقات جهاد سازندگی.

Archive of SID